

Alfonsas Motuzas

Kult Góry Krzyży znakiem walk Polaków i Litwinów o wolność religijną i narodową

Collectanea Theologica 74/4, 107-122

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ALFONSAS MOTUZAS, KOWNO

KULT GÓRY KRZYŻY ZNAKIEM WALK POLAKÓW I LITWINÓW O WOLNOŚĆ RELIGIJNĄ I NARODOWĄ

W wielu krajach na świecie wiara katolicka ma o wiele głębsze korzenie niż na Litwie, jednak nigdzie poza Litwą nie spotkamy takiej ludowej praktyki pobożnościowej, takiego wyrazu duchowości, jakie spotykamy na Górze Krzyży. Góra Krzyży – to swoisty unikat, jedyne takie miejsce na świecie.

Góra Krzyży jest miejscem niezwykłym i cudownym. Odwiedzają je liczni pielgrzymi indywidualnie i w grupach, odmawiane są tu modlitwy zorganizowane i spontaniczne. Warte podkreślenia jest to, iż znajdujące się tu krzyże i inne znaki (słupy, kapliczki, figurki, obrazy, różańce) miały i mają charakter pamiątkowy (są związane z poległymi, zaginionymi, zesłańcami, skazańcami itp.), wotywny, tj. są zostawiane na znak dziękczynienia lub prośby o coś (zdrowie, powodzenie, zachowanie trzeźwości, szczęśliwe zamążpójście itp.), były i są zostawiane na okoliczność wydarzeń historycznych, jubileuszy itp.

Każdy przyniesiony i pozostawiony tu krzyż lub znak ma swoją historię, golgotę ludzkiego cierpienia. Człowiek, który przyniósł tu krzyż, jednocześnie przyniósł część swojej biedy, niedoli, choroby i bólu. Ileż cierpienia zniesiono w to miejsce z całego świata: z USA, Kanady, Rosji, Estonii, Łotwy, Białorusi, ale najwięcej – z Litwy i Polski.

Wiele osób czci Górę Krzyży nie tylko jako obiekt religijny, ale też jako symbol ducha i tożsamości, wolności narodu. Powstanie tej symboliki związane jest z wydarzeniami historycznymi, religijnymi oraz geopolitycznymi.

Przedmiotem analizy w niniejszym artykule jest kult Góry Krzyży, celem – zbadanie i ukazanie pochodzenia tego kultu. Zadania: po pierwsze – ukazanie na podstawie źródeł historycznych pochodzenia samego obiektu; po drugie – zbadanie i opisanie praktyk

pobożnościowych, związanych z tym fenomenem, oraz ich pochodzenia; po trzecie – ukazanie stosowanych w praktykach pobożnościowych modlitw, muzyki oraz ich pochodzenia.

Informacji o kulcie Góry Krzyży nie mamy wiele. Faktem jest, iż w 1885 r. miejsce to zostało wciągnięte przez rosyjskiego archeologa S. W. Pokrowskiego na mapę pomników archeologicznych guberni kowieńskiej. W 1888 r. po raz pierwszy Góra Krzyży została opisana w wydawanej w USA po litewsku gazecie „Lietuviškas balsas” („Litewski głos”, nr 10). 22 sierpnia 1900 r. Polak, L. Krzywicki, jako pierwszy przyczynił się do bardziej szczegółowych badań archeologicznych tego miejsca. Historyczne pochodzenie Góry Krzyży przedstawili: Bronius Kviklys w 3. tomie wydanego w 1983 r. encyklopedycznego wydania *Lietuvos Bažnyčios (Litewskie Kościoły)*, H. Smilgys w wydanej w 1993 r. książce *Kryžių kalnas (Góra Krzyży)* oraz ks. Robertas Gedvydas Skrinškas w wydanej w 1999 r. książce *Piligrimo vadovas po stebuklingas Marijos vietas (Przewodnik pielgrzyma po cudownych miejscach maryjnych)*. Te nieliczne wydania świadczą o rzeczywistym braku szczegółowych badań nad tym fenomenem. Tak więc niniejsza praca w tym aspekcie będzie stanowić nowy i oryginalny wkład. Stawiana hipoteza: kult Góry Krzyży jest dziedzictwem polskiej kultury franciszkańskiej na Litwie oraz jednocześnie nie tylko świadectwem porażki śmierci i cierpienia w walkach narodu polskiego i litewskiego o wolność religijną i narodową, lecz także znakiem i obietnicą zwycięstwa dobra nad złem.

Historyczne i geopolityczne pochodzenie Góry Krzyży

Góra Krzyży znajduje się 12 km na północ od litewskiego miasta Szawle (lit. Šiauliai) i 80 km na południe od stolicy Łotwy – Rygi, nieopodal szosy łączącej te dwa miasta. Dziś jest to teren biskupstwa w Szawlach. Ludzie nazywają tę górę różnie: Jurgaičiai, Góra Zamkowa, groby w Jurgaičiai, Góra Krzyży lub po prostu Święta Góra.

Góra leży na lewym brzegu rzeczki Kulpė, opasana przez malutki bezziemny jej dopływ. Ma 70 m długości, szerokości 60 m i wysokość piętrowego domu. Geologicznie jest to najwyższe miejsce w okolicy. Pierwsze dane o górze pochodzą z wykopalisk archeologicznych: w ziemi znaleziono wiele ludzkich szkieletów oraz mieczy

i medali z czasów wojen szwedzkich¹. Materiał archeologiczny uzupełniają źródła ludowe i historyczne.

Istnieje całe mnóstwo podań dotyczących Góry Krzyży. Jedno z nich głosi, że w czasach przed przyjęciem przez Litwę chrztu, w miejscu, gdzie obecnie znajduje się góra, miała miejsce duża bitwa między przybyłymi z Rygi Kawalerami Mieczowymi i miejscowymi poganami, podczas której zginęło wielu członków zakonu i żołnierzy. Na pamiątkę walk miejscowi mieszkańcy-poganie usypali kopiec i na nim zapalili święty ogień, o który troskliwie dbały wajdelotki. Istnieje również prawdopodobieństwo, że w miejscu tym znajdował się zamek, w *Kronikach Liwońskich* zwany Kule, Kulan, który w 1348 r. napadli i spalili Kawalerowie Mieczowi. Nazwa zamku pochodzi prawdopodobnie od nazwy płynącej nieopodal rzeczki Kulpė. Po przyjęciu przez Litwę chrztu w miejscu ołtarza ofiarnego wybudowano kaplicę².

Wiadomo, że od początku XIII w. (1219 r.), jeszcze przed przyjęciem przez króla Litwy Mendoga chrztu, w Rydze prowadzili działalność przybyli z Czech i Polski franciszkanie, którzy zapewne także brali udział w bitwie pod Górą Krzyży.

Źródła historyczne donoszą, że na początku XIX w. okoliczni bojarzy oraz zamożni chłopcy brali aktywny udział w powstaniach antycarskich. Pierwsze krzyże wzniesiono tu w 1831 r. na pamiątkę poległych przywódców powstańczych, którzy byli polskiego pochodzenia, oraz miejscowych powstańców, których władze carskie nie pozwoliły należycie pogrzebać. Krzyże na tym wzgórzu wspominane są także w 1850 r.³ Liczba tych krzyży wzrosła po powstaniu w 1863 r. W tym miejscu w latach 1863-1864 poddani gubernatora Murawjowa, „Wieszatiela”, zabili 11 uczestników powstania. Zwłoki zabitych zostały wrzucone do wykopanego na wzgórzu dołu, zasypane ziemią i przez to miejsce przemaszerowało wojsko, by ciała zabitych podeptać i zrównać z ziemią. By uczcić zabitych i pogrzebanych tu powstańców, miejscowi mieszkańcy wzniesli kapliczkę i zaczęli stawiać krzyże⁴. W wydawanej w USA w języku litew-

¹ V. Rimkus, *Kryžių kalnas Lietuvos kultūros kontekste*, w: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos Suvažiavimo darbai*, t. 17, Vilnius 1999, s. 401-406.

² B. Kviklys, *Lietuvos bažnyčios. Kauno arkivyskupija*, t. 3, Chicago 1983, s. 256.

³ V. Rimkus, *Kryžių kalnas Lietuvos kultūros kontekste*.

⁴ *Tamże*.

skim gazecie „Lietuviškas balsas” („Litewski głos”) w 1888 r. pisa-no, że przy drodze na Górę Krzyży urządzono 14 stacji Drogi Krzy-żowej⁵.

Z przeprowadzonych przez polskiego archeologa L. Krzywickie-go na Górze Krzyży badań wynika, że 22 sierpnia 1900 r. stało tu 136 krzyży, zaś 2 lipca 1902 r. doliczono się już 155 krzyży, a w znaj-dującej się na szczycie góry wklęsłości stała stara murowana ka-pliczka⁶. Podczas II wojny światowej kapliczka została zburzona, pozostały jedynie fundamenty. Obecnie w tym miejscu stoi figura Najświętszej Maryi Panny.

W czasach sowieckich komuniści i ateści pięciokrotnie organi-zowali tzw. egzekucje niszczenia Góry Krzyży. Pierwsza egzekucja miała miejsce 5 kwietnia 1961 r. Zniszczono wtedy 14 stacji Drogi Krzyżowej oraz ok. 5000 krzyży. Druga egzekucja odbyła się 26 kwietnia 1973 r., w nocy. Zniszczono ok. 400 krzyży. Trzecia – 23 li-stopada 1974 r., czwarta – w tym samym roku na Boże Narodzenie, znów zniszczono ok. 400 krzyży. Piątej egzekucji dokonano latem 1976 r. Wówczas z Góry Krzyży zabrano wszystko, a część wzgórze nawet zrównano⁷. Ale wierni nadal modlili się w tym świętym miej-scu, a w nocy stawiali krzyże. I Góra Krzyży przetrwała.

Po odzyskaniu w 1990 r. przez Litwę niepodległości i złożeniu 7 września 1993 r. przez Ojca Świętego Jana Pawła II ofiary mszy św. we wzniesionej na przeciwko Góry Krzyży kaplicy, uzyskała roz-głos na cały świat. W 1997 r. w Watykanie Ojciec Święty spotkał się z franciszkanami z Litwy oraz włoskiej prowincji Toskania i pobło-gosławił projekt przyszłego klasztoru Zakonu Braci Mniejszych Św. Franciszka Litewskiej Wiceprowincji Św. Kazimierza. 8 lipca 2000 r. koło Góry Krzyży został otwarty klasztor franciszkanów, którzy przywrócili nabożeństwo obchodzenia 14 stacji Drogi Krzyżowej.

Uciskane przez Rosję Polska i Litwa w XIX w. próbowały zdó-być więcej wolności. W Warszawie i Wilnie powstawały różnego ro-dzaju tajne organizacje, pobudzające uczucia patriotyczne, wzno-szono hasła – nauka, braterstwo i miłość ojczyzny. W 1830 r. jako pierwsi powstały Polacy, którzy pragnęli wyzwolić swoje królestwo spod panowania carskiej władzy i zjednoczyć wszystkie posiadane

⁵ V. Puronas, *Kryžių kalnas*, Šiauliai 1993, s. 19-20.

⁶ R. Pukėnis, *Teesie*, Vilnius 1994, s. 36.

⁷ *Tamże*, s. 41.

przed pierwszym rozbiorem ziemie. Na Litwie Polaków jako pierwsi poparli chłopci żmudzcy. Powstanie chłopskie zatoczyło szerokie kręgi zwłaszcza na zachodniej Litwie (okolice Telsz). 25 marca 1831 r. do chłopów dołączyli bojarzy szawelscy. Rosjanie zostali tylko w Kownie i Wilnie⁸. W powstaniu udział brali także katolicy duchowni na Litwie. Biskup żmudzki J. Giedraitis wydał odezwę do księży, w której zachęcał do aktywnej obrony wolności Kościoła i ojczyzny. Sporo księży i zakonników popierało powstańców i brało udział w powstaniu, jako kapelani lub nawet dowódcy oddziałów⁹. Z powodu braku zgody i porozumienia wśród przywódców, powstanie wkrótce upadło. Najwięcej powstańców poległo w okolicach Szawel, Wiłkomierza (lit. Ukmergė), Janowa (lit. Jonava). Ucierpiał także Kościół. Zamknięto wiele klasztorów, a kościoły przemianowano na cerkwie.

Bolesne stłumienie powstania w 1831 r. nie zniszczyło nadziei odzyskania niepodległości. Królestwo Polskie faktycznie zniesiono, jednak prawnie ono istniało, ponieważ Rosja przejęła je w 1815 r. decyzją kongresu wiedeńskiego jako oddzielną jednostkę polityczną i w obawie przed ingerencją innych państw-uczestników kongresu unikała zlikwidowania tego statusu. Ostry reżim rosyjski był pobudką do religijnych manifestacji Polaków, pobudzał narodowe uczucia patriotyczne. Litwa szła śladami Polaków i w 1863 r. na Żmudzi i w okręgu Poniewieskim rozpoczęło się powstanie, dowodzone przez oficerów, bojarów i księży (najbardziej znanym był ks. Antanas Mackevičius). Pod koniec roku powstanie upadło. Carska Rosja zaczęła niszczyć religię katolicką na Litwie. Zamykano kościoły i klasztory, ale ucierpiały też przydrożne i wiejskie krzyże. Księża, zdaniem władz, umyślnie stawiali tak dużo krzyży, by udowodnić katolickość kraju lub „polską religię”. Urzędnicy administracji carskiej Rosji zwykle wszystko, co katolickie, uznawali za antypaństwowe, i dlatego nawet na cmentarzach zakazano stawiania krzyży¹⁰.

W pamięci ludowej zachowały się opowieści o tłumiących powstanie egzekucjach na Górze Krzyży. Twierdzi się, że na wzniesieniu z zachodniej strony (lewa strona od wejścia) pogrzebano 4 rozstrzelanych tam polskich oficerów, którzy kierowali powstaniem. Inne

⁸ A. Šapoka (red.), *Lietuvos istorija*, Kaunas 1936, s. 464.

⁹ K. Gečys, *Katalikiškoji Lietuva*, Chicago s. a., s. 101.

¹⁰ A. Šapoka (red.), *Lietuvos istorija*, s. 488.

ustne podanie głosi, że po stłumieniu powstania w 1863 r. carski generał Murawjow „Wieszatiel” urządził na górze coś w rodzaju obozu koncentracyjnego, ogrodzonego drutem kolczastym. W miejscu tym od słoty jesiennej, deszczu i wiatru, z głodu zmarło ok. 1000 powstańców, młodzieńców, przy życiu zostało jedynie 11 męczenników, których skutych łańcuchami zapędzono do więzienia w Szawlach i później skazano na śmierć, a wyrok wykonano na wzgórzu w zachodniej części miasta. Co ciekawe, krzyże na znak protestu próbowano stawiać także na wzgórzu, które później otrzymało nazwę Powstańców, jednak w mieście panoszyła się policja i wojsko, więc tej formy protestu po pewnym czasie zaniechano, a na Górze Krzyży – nie¹¹.

Te opisy wydarzeń historycznych pozwalają na wyciągnięcie wniosku, iż heroiczna historia góry swym początkiem sięga powstań Polaków i Litwinów przeciwko władzom carskiej Rosji w latach 1831 i 1863. Wspólne walki Polaków i Litwinów za wolność narodową i religijną docenił także papież Jan Paweł II, który podczas wizyty na Górze Krzyży zachęcał słowami: „Wejdźcie na Górę Krzyży i przypomnijcie wszystkim synów i wszystkie córki tego kraju, skazanych, więzionych, zesłanych do obozów koncentracyjnych, na Syberię i do Kołomy, skazanych na śmierć”¹². Tymi słowy Ojciec Święty uczcił pamięć pierwszych pogrzebanych tu powstańców Polaków i Litwinów.

Przeglądając zgromadzony materiał na temat historycznego pochodzenia i rozwoju Góry Krzyży zauważamy, że obrzęd stawiania krzyży na tym wzgórzu sięga powstań w 1831 i 1863 r. przeciwko carskiej Rosji, ograniczającej wolność narodową i religijną.

Tradycyjne obrzędy, modlitwy i pieśni

Miejscowi mieszkańcy od dawna uważali Górę Krzyży za miejsce święte. Materiał historiograficzny świadczy o tym, że od końca XIX w. każdego roku w ostatnią niedzielę lipca gromadzili się tu pielgrzymi, którzy przybywali „złożyć przyrzeczenie”, postawić krzyż, obejść na kolanach dookoła górę śpiewając lub odmawia-

¹¹ V. Pūronas, *Kryžių kalnas*, Šiauliai 1993, s. 17, 18.

¹² *Vatikano radijas. Kryžių kalnas – tautos golgota w: Tėviškės žiburiai*, Mississauga, Canada 42/1997, s. 2.

jąc „Różaniec do Najświętszego Imienia Jezus”, lub wejść na kolanach na górę¹³. Inni tymczasem modlą się za zmarłych i obchodzą 14 stacji Drogi Krzyżowej¹⁴ oraz śpiewają Anioł Pański¹⁵. Jeszcze inni Drogę Krzyżową obchodzą wtórując modlącym się śpiewakom na tradycyjnych lub ludowych instrumentach muzycznych¹⁶.

Wertując różne wydawnictwa periodyczne napotkamy informacje, że w połowie lata poza indywidualnymi wyprawami na Górę Krzyży tradycyjnie organizowane były procesje, podczas których niesiono krzyż¹⁷.

Materiały z ekspedycji świadczą o tym, że znajdującą się na Górze Krzyży Drogę Krzyżową (14 stacji) wierni rozpoczynają na kolanach od uczynienia znaku krzyża. Następnie jest odmawiana lub śpiewana aklamacja „Chwalimy Cię, Panie Jezu Chryste, i błogosławimy Tobie; Boś przez krzyż Twój święty świat odkupił”. Dalej odmawia się lub śpiewa modlitwę „Panie, zmiłuj się nad zmarłymi” (uwaga tłumacza: nie znaleziono polskiego odpowiednika tej modlitwy, dlatego jej tekst przedstawiono w wolnym tłumaczeniu) (tak jest przy każdej stacji). Następnie modlący się wierni wstają i przechodząc do kolejnej stacji śpiewają jedną lub dwie zwrotki pieśni Drogi Krzyżowej „Rozmyślajmy dziś, wierni chrześcijanie”. Na zakończenie Drogi Krzyżowej, po modlitwach końcowych, trzy razy śpiewa się modlitwę „Któryś za nas cierpiał rany” oraz pieśni: „Jezu Chryste, Panie miły” i „Krzyżu święty, nade wszystko”. Drogę Krzyżową kończy się odmówieniem lub odśpiewaniem modlitw „Anioł Pański” i „Panie, zmiłuj się nad zmarłymi!”¹⁸

Poniżej w tabeli znajduje się zestawienie wszystkich wymienionych praktyk modlitewnych ze wskazaniem modlitw i pieśni (zob. tabela 1).

¹³ 1995-2000 *vasaros lauko ekspediciju medžiaga (Materiały z letnich ekspedycji terenowych 1995-2000)*, w: Šv. Antano religijos studijų instituto folklorinio kabineto medžiaga (Materiały pracowni folklorystycznej Instytutu Studiów Religijnych Św. Antoniego), Kretinga 2003.

¹⁴ S. Strielčiukas, *Pilių kalnas*, w: *Viltis*, Šiauliai 8/1914.

¹⁵ D. Striogaitė, *Po aukštu dangum w: Kryžių kalnas*, Šiauliai 1993, s. 1.

¹⁶ S. Strielčiukas, *Pilių kalnas*.

¹⁷ B. Kviklys, *Lietuvos bažnyčios*, s. 260, 263.

¹⁸ 2000 metų vasaros lauko ekspedicijos medžiaga.

Tabela 1. Praktyki modlitewne na Górze Krzyży: modlitwy i pieśni

Nr p.	PRAKTYKI MODLITEWNE	MODLITWY	PIEŚNI
1.	Za zmarłych	1. „Anioł Pański”. 2. „Panie, zmiłuj się nad zmarłymi!”	1. „Anioł Pański”. 2. „Panie, zmiłuj się nad zmarłymi!”
2.	Droga Krzyżowa (14 stacji) – obchodzenie, śpiewanie, granie modlitw i pieśni na tradycyjnych i ludowych instrumentach muzycznych	3. Aklamacje: „Chwalimy Cię, Panie Jezu Chryste, i błogosławimy Tobie; Boś przez krzyż Twój święty świat odkupił” i „Panie, zmiłuj się nad zmarłymi!”	3. „Rozmyślajmy dziś, wierni chrześcijanie”. 4. „Któryś za nas cierpiał rany”. 5. „Jezu Chryste, Panie miły”. 6. „Krzyżu święty, nade wszystko”.
3.	Odmawianie lub śpiewanie Różańca do Najśw. Imienia Jezus	4. Różaniec do Najśw. Imienia Jezus.	7. Różaniec do Najśw. Imienia Jezus.

Dokonana analiza pokazuje, że na Górze Krzyży uprawiane są 3 praktyki modlitewne, których treść stanowią 4 modlitwy i 7 pieśni, a forma obejmuje mowę, śpiew i granie na tradycyjnych i ludowych instrumentach muzycznych.

Pochodzenie uprawianych na Górze Krzyży praktyk modlitewnych

Powstaje pytanie, jakie jest pochodzenie uprawianych na Górze Krzyży praktyk modlitewnych?

Źródła tradycji modlitwy za zmarłych sięgają czasów Chrystusa. Chrystus zwyciężył śmierć. Ewangelia nadzwyczaj wyraziście nam o tym opowiada. Chrystus przewidział swoją mękę i śmierć. Śmierć chrześcijanina może zostać określona jako uczestnictwo w męce i zmartwychwstaniu Chrystusa. W rzymskich księgach liturgicznych mówi się o liturgicznym świętowaniu śmierci, które w ostatniej godzinie pomaga człowiekowi iść śladami Chrystusa i w obliczu śmierci przyjąć cierpienia jako nadzieję życia niebieskiego i zmartwychwstania, ponieważ Chrystus umierając zniszczył swoją mocą śmierć. Przez chrzest zostaliśmy razem z Nim pogrzebani (Rz 6, 4). Tak więc chrześcijańska wspólnota zakonna, kościelna czy rodzinna towarzyszy umierającemu, i to w kościelnej tradycji liturgicznej ma swoje głębokie ślady. W Jerozolimie, na drodze męki Pańskiej,

modlitewną praktykę modlitwy za zmarłych wprowadzili franciszkanie. Z biegiem czasu praktyka ta została przeniesiona do Europy, gdzie na Litwę przysłała z Polski przez różne bractwa działające przy klasztorach i kościołach. Jednym z takich bractw było wileńskie Bractwo św. Anny, którym opiekowali się bernardyni. Członkowie bractwa powinni byli w każdy wtorek uczestniczyć w odprawianej w kościele bernardynów mszy św. – wotywie na cześć św. Anny, odbywać pobożne rozmyślenia nad męką Pana Jezusa, przychodzić z pomocą biednym, uczestniczyć w pogrzebach braci, a także w nabożeństwach za zmarłych członków bractwa¹⁹.

W XVIII w. (1726 r.) papież Benedykt XIII udzielił odpustu Drogi Krzyżowej wszystkim wiernym, a zwłaszcza tym, którzy modlą się za dusze zmarłych²⁰. Jak wiadomo, w Polsce ta praktyka modlitewna została spopularyzowana przez miejscowych franciszkanów, a następnie w pobożności ludowej zaczęła być stosowana w modlitwie za zmarłych. Dlatego należy stwierdzić, że uprawiana na Górze Krzyży praktyka pobożnościowa przysłała z Polski.

Także w Kościele na Zachodzie modlitewna praktyka Drogi Krzyżowej została uformowana przez franciszkanów.

Początki modlitewnej praktyki Drogi Krzyżowej sięgają Jerozolimy. Od czasów żyjącego w IV w. Konstantego Wielkiego szczególnie czczona jest droga, którą przechodził Chrystus. Stała się ona miejscem gromadzącym wiele pielgrzymek. Nad drogim dla każdego chrześcijanina miejscem Ziemi Świętej od 1219 r. z woli samego św. Franciszka opiekę roztoczyli franciszkanie²¹. W 1312 r. papież Klemens V oddał franciszkanom w opiekę świątynie i miejsca święte w Palestynie²². W Europie stacje przydrożne zaczęły powstawać w XVI w., gdy zmniejszyła się liczba przybywających do Ziemi Świętej pątników. Pierwsi cykl 14 stacji Drogi Krzyżowej uprawomocnili hiszpańscy franciszkanie²³. W 1686 r. papież Innocenty XI specjalnym pismem przyznał zakonowi franciszkanów prawo do wprowadzenia stacji we wszystkich swoich kościołach. W 1741 r. papież Benedykt XII zachęca

¹⁹ J. Vaišnora, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Roma 1958, s. 194-198.

²⁰ B. Ramanauskas, „*Aš savo dalį atlikau*”, Brooklyn 1983, s. 110.

²¹ *Tamże*, s. 261.

²² Tenże, *Kryžiaus keliai ir jų istorija w: Šv. Pranciškaus varpelis*, Brooklyn 1953, s. 108.

²³ J. Kopeć (opr.), *Droga Krzyżowa. Dzieje nabożeństwa i antologia współczesnych tekstów*, Poznań 1987, s. 38.

do urządzenia 14 stacji Drogi Krzyżowej we wszystkich kościołach i klasztorach. Pierwszy uczynił to św. Leonard, którego staniem stacje zostały założone w Rzymie, w kościele klasztoru św. Bonawentury. Troską papieża Benedykta XIV i staraniem św. Leonarda 27 grudnia 1750 r. na środku areny Koloseum ustawiono ogromny drewniany krzyż, wokół którego urządzono 14 stacji Drogi Krzyżowej. Św. Leonardowi został za to przyznany tytuł Apostoła 14 Stacji Drogi Krzyżowej²⁴. Popularność 14 stacji Drogi Krzyżowej wiąże się także z odpustami, jakimi papież obdarowali franciszkanów jako stróżów i propagatorów tego kultu. Mając zezwolenie Stolicy Apostolskiej na zakładanie Dróg Krzyżowych nie tylko w kościołach, franciszkanie zaczęli wznosić kapliczki Drogi Krzyżowej przy ścianach klasztornych, na cmentarzach, terenach przykościelnych lub nieopodal znajdujących się wzgórzach. Dzięki franciszkanom ta tradycja modlitewna stała się znana i popularna na całym świecie. W 1736 r. przez miejscowych franciszkanów tego typu Droga Krzyżowa została urządzona w Krakowie, a na Litwie – w Berżerze (lit. Beržoras) oraz w 1775 r. w Cytowianach (lit. Tytuvėnai).

Danych, potwierdzających założenie przez franciszkanów w 1888 r. Drogi Krzyżowej na Górze Krzyży, nie znaleziono. Jednak można przypuszczać, że na Górze Krzyży Drogę Krzyżową z 14 stacji urządzili litewscy franciszkanie, w oparciu o udzielone przez papieża zezwolenie na zakładanie Dróg Krzyżowych nie tylko w kościołach, lecz i na cmentarzach.

Pochodzenie zwyczaju śpiewania pieśni podczas przejścia z jednego miejsca w inne sięga późnego okresu średniowiecza, kiedy to na bazie chorału gregoriańskiego kształtuje się ludowa muzyka obrzędowa (liturgiczna), najczęściej odnosząca się do kultu męki Pańskiej oraz związana z chrześcijańskim obrzędem grzebania zmarłych. Śpiew w ruchu, przemieszczając się od jednej stacji do innej lub z jednego miejsca w inne, nie jest jedynie czynnością fizyczną, jest bowiem aktem modlitwy, przypominającym Drogę Krzyżową oraz to, że jesteśmy pielgrzymującym ludem Bożym²⁵. Po raz pierwszy wspomniano o tym w 1025 r.: nie umiejący czytać przez sztukę (muzykę) wnikają w to wszystko, czego przez pismo

²⁴ B. Ramanauskas, „Aš savo dalį atlikau”, s. 262-263.

²⁵ J. Lebon, *Kaip suprasti liturgiją*, Lietuvos Katechetikos Centras 1998, s. 86.

poznać nie mogą²⁶. Muzykę, sztukę i zwyczaje liturgiczne najpierw, prawdopodobnie, przejęli opiekujący się świętymi miejscami w Jerozolimie franciszkanie, a później za pośrednictwem klasztorów i pielgrzymów to szybko rozeszło się po całej Europie. W Polsce tradycja ta znana była już w XVI w. Polscy naukowcy twierdzą, że śpiewanie idąc i rozważając mękę Pańską jest zwyczajem czysto polskim, ponieważ nie występuje w innych krajach. Teksty modlitw odmawianych przechodząc od jednego kościoła do drugiego, od jednego krzyża do drugiego, „ubrano” w melodię, by było więcej pieśni i śpiewu niż ciszy²⁷. Śpiewnik franciszkanów z Kalwarii Zebrzydowskiej przedstawia modlącym się wiernym model śpiewu w ruchu, przechodząc od jednej kaplicy/stacji do innej: melodię śpiewa znajdujący tekst przewodnik, zaś inni jedynie powtarzają sekwencję²⁸. Opierając się na wymienionych wyżej źródłach, nasuwa się wniosek, że zwyczaj śpiewania obchodząc Drogę Krzyżową na Górę Krzyży został przeniesiony z Polski.

Natomiast zwyczaj grania na instrumentach muzycznych przez wiernych w procesjach ma swoją prahistorię. Źródła historyczne donoszą, że już w 1525 r. w Wilnie w jednej z najbardziej popularnych organizowanych przez miejscowych bernardynów procesji na Boże Ciało, które zazwyczaj rozpoczynały się w katedrze i szły do kościoła bernardynów, słychać było dźwięki muzyki granej przez uczestniczących w procesji muzykantów²⁹. Tradycja muzykowania instrumentalnego w katedrze wileńskiej w 1628 r. przekształciła się w masowe śpiewy podczas różnych procesji. Źródła donoszą, że podczas procesji używano jedynie „sakralnych” instrumentów muzycznych, czyli instrumentów dętych i perkusyjnych, ponieważ strunowe „nie nadawały się” do liturgii.

Używanie dźwięcznych, donośnych instrumentów dętych nie było zjawiskiem przypadkowym – to cecha tego okresu. Wielce prawdopodobne, że w procesjach używano instrumentów muzycznych dętych blaszanych i perkusyjnych, ponieważ szlachta li-

²⁶ J. Goff, *Kultura średniowiecznej Europy*, Warszawa 1970, s. 345.

²⁷ R. Rak, *Śpiewy w czasie drogi krzyżowej*, w: J. Kopeć (opr.), *Droga Krzyżowa*, Poznań 1987, s. 439.

²⁸ A. Chadań, *Śpiewnik Kalwaryjski*, Kalwaria Zebrzydowska 1984, s. 34.

²⁹ V. Gidžiūnas, *Pranciškonų observantų-bernardinų gyvenimas ir veikla Lietuvoje XV ir XVI amž.*, w: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, t. 9, Roma 1982, s. 84.

tewska, litewscy możnowładcy i duchowni, za przykładem wyższych warstw społecznych w Polsce i duchowieństwa polskiego, zaczęli przy kościołach zakładać kapele najemne³⁰. W kulturze Kościoła katolickiego w Polsce kapele instrumentalne znane są już od XVII w. Oznacza to, że korzenie zwyczaju liturgicznego – grania na instrumentach muzycznych na Górze Krzyży – tkwią w Polsce.

Zwyczaj liturgiczny, polegający na wtórowaniu śpiewom wykonywaną na instrumentach ludowych muzyką, mający też pewne konseksje z rytuałami okresu przedchrześcijańskiego, w biskupstwie żmudzkiem stopniowo został zintegrowany z katolicką kulturą liturgiczną. Jezuickie kroniki z 1618 r. *Annuae Littera S. Iesu* głoszą, że „ochrzczeni Żmudzini, którzy stali się katolikami, przejęli ludowe instrumenty muzyczne”³¹.

Podczas obrzędów religijnych ludowych instrumentów muzycznych używali także Polacy³². Wiadomo, że podczas Adwentu w długie trombity dęli mieszkający na wschodzie Polski Mazurzy. W okolicach Narwi młodzież mazurska przychodziła do kościoła na roraty i trąbiła w czasie nabożeństwa. Po raz ostatni miało to miejsce jeszcze w 1946 r.³³ Kaszubi na północy Polski dęli w dwie drewniane trąby: dłuższą i krótszą. Mieszkańcy zaś etnograficznego Podhala na południu Polski przed Bożym Narodzeniem dmuchali w trombity i grali na kobzie³⁴.

Powyższe fakty pozwalają twierdzić, że praktyka grania na akademickich i ludowych instrumentach muzycznych na Górze Krzyży pochodzi z Polski oraz częściowo ma pochodzenie lokalne.

Jedną z katolickich ludowych praktyk modlitewnych w czasie pogrzebu, przedstawiających życie, śmierć i zmartwychwstanie Chrystusa, jest Różaniec do Najświętszego Imienia Jezus, które w szczególności jest wzywane w godzinę śmierci człowieka lub zaraz po jego śmierci.

³⁰ J. Trilupaaitienė, *Jeziuitų muzikinė veikla Lietuvoje*, Vilnius 1995, s. 113-126.

³¹ B. Baгуžas, *Alsėdžių parapijos 500 metų istoriniai broožai*, Telšių kunigu seminarija 1976, s. 23.

³² И. Д. Назина, *Белорусские народные музыкальные инструменты. Самозвучающие, ударные, духовые*, Минск 1979, s. 130.

³³ S. Dworakowski, *Kultura społeczna ludu wiejskiego na Mazowszu nad Narwią. Część I. Zwyczaje doroczne i gospodarskie*, Białystok 1964, s. 29-30.

³⁴ S. Ołędzki, *Polskie instrumenty ludowe*, Kraków 1978, s. 16.

Różaniec do Najświętszego Imienia Jezus jest śpiewany najczęściej podczas obrzędów pogrzebowych przy zmarłym lub podczas wspomnienia zmarłych. Różaniec ten jest modlitwą osobistą, przeznaczoną dla ludu, nie zalicza się do modlitw liturgicznych i nie jest oficjalną modlitwą Kościoła, jak np. msza św. lub brewiarz, lecz bezpośrednio dotyczy mszy św., ponieważ obejmuje życie Chrystusa, Jego śmierć i zmartwychwstanie – zbawcze dzieło Chrystusa.

Historia Kościoła poświadcza, że kult imienia Jezus został rozpropagowany przez św. Franciszka, św. Bernardyna z Sieny, Jana Kapistrana oraz błogosławionego Szymona z Lipnicy³⁵. Tak więc nie ma wątpliwości co do tego, że Różaniec do Najświętszego Imienia Jezus jest dziedzictwem kulturowym bernardynów. Wobec tego jako praktyka modlitewna, uprawiana na Górze Krzyży, także pozostaje dziedzictwem kultury franciszkańskiej, która wraz z Polakami franciszkanami misjonarzami została sprowadzona na Litwę z Polski.

W celu wyraźniejszego zilustrowania pochodzenie uprawianych na Górze Krzyży praktyk modlitewnych ujęto w tabelę (zob. tabela 2).

Tabela 2. Pochodzenie uprawianych na Górze Krzyży praktyk modlitewnych

Nr p.	PRAKTYKA MODLITEWNA	KRAJ POCHODZENIA
1.	Droga Krzyżowa	Polska
2.	Modlitwa za zmarłych	Polska
3.	Różaniec do Najśw. Imienia Jezus	Polska

Treść tabeli jednoznacznie ukazuje, że stosowane na Górze Krzyży praktyki modlitewne pochodzą z kultury Kościoła w Polsce.

Pochodzenie używanych w praktykach modlitewnych na Górze Krzyży modlitw i pieśni

Pierwszą pieśnią Drogi Krzyżowej jest pieśń „Rozmyślajmy dziś, wierni chrześcijanie”. Popularność tej pieśni wiązana jest z polską

³⁵ K. Kantak, *Bernardyni Polscy*, Lwów 1933, s. 138.

kulturą franciszkańską. Melodię po raz pierwszy w 1838 r. ułożył Polak – ks. Michał Marcin Mioduszewski³⁶. Przeprowadzone przez autora artykułu badania wykazały, że polska melodia tej pieśni oraz melodia używana na Górze Krzyży są tożsame, co pozwala na stwierdzenie, że pieśń ta jest polska i drogami ogólnej kultury chrześcijańskiej dotarła na Górę Krzyży.

Za autora innej pieśni, „Któryś za nas cierpiał rany”, uważany jest polski bernardyn, Władysław z Gielniowa³⁷. Pieśń ta w XVII w. została przetłumaczona z języka polskiego i na Litwie była śpiewana w kościołach bernardynów³⁸. Pod względem melodii wersja polska i litewska są identyczne. To dowodzi, że pieśń ta jest polska.

Pieśń „Jezu Chryste, Panie miły” jest jedną z najstarszych pieśni wielkopostnych. Tekst pieśni w 1610 r. napisał polski franciszkanin Abraham Roźniatowski³⁹. Melodia zaś na Litwę również została przeniesiona z Polski⁴⁰.

O pieśni „Krzyżu święty, nade wszystko” w polskich śpiewnikach twierdzi się, że pierwsze cztery zwrotki tej pieśni powstały w VI w., zaś cały tekst w XVI w. Melodia tej pieśni po raz pierwszy w polskich śpiewnikach została umieszczona w 1838 r., w wydany w Krakowie przez ks. Michała Mioduszewskiego *Śpiewniku Kościelnym*. Pieśń jest przeznaczona do śpiewu w kościele podczas Wielkiego Postu⁴¹.

Przeprowadzone badania dowodzą, że melodia śpiewanej na Górze Krzyży przez Litwinów pieśni „Krzyżu święty, nade wszystko” jest zbliżona do melodii polskiej. To z kolei jest dowodem na to, że pieśń ta na Górę Krzyży przywędrowała z Polski.

Inne modlitwy/pieśni – to „Anioł Pański” i „Panie, zmiłuj się nad zmarłymi!” W XVI w. papież Grzegorz XIII (1572-1585) wprowadził we wszystkich kościołach katolickich zwyczaj bicia w dzwony o świcie, w dzień i wieczorem „na Anioł Pański”⁴². Źródła histo-

³⁶ A. Motuzas, *Žemaičių Kalvarijos Kalnų giesmių kilmė*, w: *Tiltai*, Klaipėdos Universitetas 2/1997, s. 50.

³⁷ J. Vaišnora, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, s. 173.

³⁸ A. Motuzas, *Žemaičių Kalvarijos Kalnų giesmių kilmė*, s. 49.

³⁹ J. Siedlecki, *Śpiewnik kościelny*, Kraków 1987, s. 113.

⁴⁰ A. Motuzas, *Žemaičių Kalvarijos Kalnų giesmių kilmė*, s. 49.

⁴¹ J. Siedlecki, *Śpiewnik kościelny*, s. 122.

⁴² M. Wolonczewski, *Žemajtiu Wiskupiste*, t. 1, Wilnuij 1848, s. 37.

ryczne donoszą, że na Litwie staraniem franciszkanów i dominikanów, za przykładem Polski, uformował się zwyczaj bicia w dzwony po wieczornej modlitwie „Anioł Pański” jeszcze dziewięć razy (3 x 3), co czasowo równało się odmówieniu jednej modlitwy „Zdrowaś Maryja”, za zmarłych i poległych na wojnach. W późniejszym okresie, gdy dzwony wzywały do modlitwy za zmarłych, każdy modlił się za wszystkich zmarłych dodając do modlitwy „Anioł Pański” słowa: „Panie, zmiłuj się nad zmarłymi!” Gdy zaś władze carskie zakazały dzwonięcia w kościołach, dźwięk dzwonów zastąpiły odgłosy modlitwy/pieśni „Anioł Pański” i „Panie, zmiłuj się nad zmarłymi!” Od początku XX w. po żałobnym nabożeństwie, modląc się za zmarłych w kościele i na cmentarzu, zaczęto praktykować śpiewanie modlitwy „Anioł Pański” i „Panie, zmiłuj się nad zmarłymi!” Ten wyraz pobożności szybko został przejęty przez lud. Tradycyjne odgłosy śpiewu modlitw „Anioł Pański” i „Panie, zmiłuj się nad zmarłymi!” stały się niby dźwięki dzwonu towarzyszącego zmarłym w pielgrzymce do wieczności.

Wcześniejsze badania wykazały, że melodie (polska i litewska) tych modlitw są różne. To są niewątpliwie przykłady folkloryzowania przez miejscowe kultury hymnu gregoriańskiego.

Jeszcze inną modlitwą śpiewaną jest Różaniec do Najświętszego Imienia Jezus. Śpiewany lub odmawiany chórem różaniec w Polsce jako pierwszy w 1622 r. wprowadzili w swoim kościele krakowscy dominikanie. W tym czasie w Polsce istniały różne formy modlitwy różańcowej⁴³, i prawdopodobnie jako jedna z nich narodził się franciszkański Różaniec do Najświętszego Imienia Jezus.

Pierwszy litewski tekst Różańca do Najświętszego Imienia Jezus w Wilnie w 1681 r. przedstawił ks. J. Kosakowski⁴⁴. J. Kosakowski ułożył wersję litewską prawdopodobnie na podstawie polskiego wydania.

Pochodzenie melodii modlitw i pieśni używanych w praktykach modlitewnych na Górze Krzyży zestawiono w tabeli (zob. tabela 3).

⁴³ Lithuanides (Litwinkiewicz Waleryan), *Modus publice per choros recitandi Rosarium B. V. Mariae introductus primo Romae ad Minervam deinde in Polonia ad aedes Ord. FF. Praed. S. Stanislao dicatas*, Cracoviae 1628.

⁴⁴ J. Vaišnora, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, s. 164.

Tabela 3. Pochodzenie stosowanych w praktykach modlitewnych na Górze Krzyży modlitw i pieśni

Nr p.	MODLITWY I PIEŚNI	KRAJ POCHODZENIA	KRAJ POCHODZENIA MELODII
1.	Droga Krzyżowa: 1. „Rozmyślajmy dziś wierni chrześcijanie”; 2 „Któryś za nas cierpiał rany”; 3. „Jezu Chryste, Panie miły”.	Polska	Polska
2.	„Krzyżu święty, nade wszystko”.	Włochy / Polska.	Polska
3.	„Anioł Pański” i „Panie, zmiłuj się nad zmarłymi!”	Włochy / Polska	Liturgia kościelna
4.	Różaniec do Najśw. Imienia Jezus.	Polska	Polska

Po dokonaniu porównania pochodzenia treściowego i melodycznego modlitw i pieśni używanych w praktykach modlitewnych na Górze Krzyży widzimy, że znaczna ich część jest dziedzictwem kultury polskiej. Jedynie modlitwa/pieśń „Anioł Pański” i „Panie, zmiłuj się nad zmarłymi!” są na swój sposób zmienione i dlatego odległe od oryginału.

* * *

W aspekcie historycznym i geopolitycznym Góra Krzyży jest kurhanem, świętym miejscem pielgrzymowania, twierdzą jedności religijnej Polski i Litwy w ludowej praktyce modlitewnej przed krzyżem, grobem jej obrońców oraz miejscem kultu religijnego.

Stosowane na Górze Krzyży praktyki modlitewne, używane modlitwy i pieśni stanowią dziedzictwo polskiej franciszkańskiej kultury religijnej.

Wnioski te stanowią uzasadnienie dla postawionej na początku niniejszej pracy hipotezy, iż kult Góry Krzyży jest dziedzictwem polskiej kultury franciszkańskiej na Litwie i zarazem nie tylko świadectwem porażki śmierci i cierpienia w walkach narodu polskiego i litewskiego o wolność religijną i narodową, lecz także znakiem i obietnicą zwycięstwa dobra nad złem. Wymowne w tym kontekście jest to, że od 2000 r. działa wybudowany nieopodal Góry Krzyży klasztor franciszkański, przypominający historię i nadal szerzący kulturę franciszkańską.

Alfonsas MOTUZAS